

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DUDUQLANISHNI KORREKSIYA QILISHDA KOMPLEKS (LOGOPED PSIXOLOG OTA ONA YEGDASHUVI SAMARADORLIGI)

Abdurashidova Komila Salixdjanovna
Toshkent Kimyo Unversiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan duduqlanish nutq nuqsonini korreksiya qilishda kompleks yondashuvning (logoped, psixolog va ota-ona hamkorligi) samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda nutq buzilishining kelib chiqish omillari, psixologik va pedagogik jihatlari hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy metodlari ko'rib chiqilgan. Kompleks yondashuv asosida olib borilgan korreksion ishlar natijasida bolalarning nutq ravonligi, emotsional holati va ijtimoiy moslashuvi sezilarli darajada yaxshilangani aniqlangan.

Kalit so'zlar: duduqlanish, maktabgacha yosh, logopedik korreksiya, psixologik yordam, kompleks yondashuv, nutq buzilishlari, ota-ona ishtiroki, nutq terapiyasi

Maktabgacha yosh davri bolaning nutq va psixik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda nutqning fonetik, leksik va grammatik tizimi shakllanadi. Shu bilan birga, ayrim bolalarda nutqning buzilishi, xususan duduqlanish (logonevroz) kuzatiladi. Duduqlanish nutq apparatining ritmik, temp va ravonlik jihatidan buzilishi bo'lib, ko'pincha psixogen omillar bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Ushbu muammo bolaning kommunikativ faoliyatiga, psixologik holatiga va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlar duduqlanishni faqat logopedik muammo sifatida emas, balki kompleks – psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq holat sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi. Shu sababli logoped, psixolog va ota-onaning hamkorlikdagi faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Duduqlanish (zaikanie yoki stuttering) – nutqning ravonligi buzilishi bo'lib, tovushlar, bo'g'inlar yoki so'zlarning takrorlanishi, cho'zilib ketishi yoki to'xtalishlari bilan namoyon bo'ladi. Bu muammo maktabgacha yoshdagi bolalarda (3-6 yosh) eng ko'p uchraydi, chunki aynan shu davrda nutq faol rivojlanadi va murakkablashadi. Statistika ko'ra, bolalarning 5-10 foizida vaqtinchalik duduqlanish kuzatiladi, ulardan 75-80 foizi o'z-o'zidan o'tib ketadi, ammo 1-2 foizida surunkali shaklga o'tadi.

Agar duduqlanish erta bosqichda (3-4 yoshdan) sezilsa va to'g'ri korreksiya qilinmasa, bola o'ziga ishonchsizlik, qo'rquv, ijtimoiy izolyatsiya kabi ikkilamchi psixologik muammolarga duch keladi. Shuning uchun faqat logopedik mashqlar yetarli emas. Kompleks yondashuv – logoped, psixolog va ota-onalarning birgalikdagi izchil

ishi – eng samarali usul hisoblanadi. Bu yondashuv nutqning mexanik tomonini (nafas, artikulyatsiya), psixologik holatni (tashvish, o‘zini baholash) va oilaviy muhitni bir vaqtda tuzatadi.

Ushbu maqola duduqlanishning sabablari, kompleks korreksiyaning mazmuni, har bir ishtirokchining roli, ilmiy dalillar va amaliy tavsiyalarni batafsil yoritadi. Maqsad – ota-onalar, tarbiyachilar va mutaxassislar uchun amaliy qo‘llanma berish.

Duduqlanishning sabablari va maktabgacha yoshdagi xususiyatlari

Duduqlanish ko‘pincha multifaktorial (ko‘p sababli) bo‘ladi:

- Fiziologik omillar: Nutq apparati (nafas, ovoz chiqarish, artikulyatsiya) yetishmovchiligi, nevrologik xususiyatlar, irsiyat.

- Psixologik omillar: Kuchli stress, qo‘rquv, oiladagi yuqori talablar, bolaning sezgirligi.

- Ijtimoiy omillar: Oilaviy muhit (ota-ona tez gapirishi, bolani tez-tez to‘xtatishi), bog‘cha yoki tengdoshlar bosimi.

Maktabgacha yoshda duduqlanish hali “qattiq” shaklga kirmagan, shuning uchun korreksiya imkoniyati yuqori. Bola nutqini o‘yin orqali o‘rganadi, shu bois o‘yinli mashg‘ulotlar eng samarali. Agar muammo e‘tiborsiz qoldirilsa, maktab yoshida o‘qish va muloqotda qiyinchiliklar paydo bo‘ladi.

Kompleks yondashuvning asosiy tamoyillari

Kompleks yondashuv quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- Erta diagnostika: Logopedik, psixologik va nevrologik tekshiruv.

- Individual yondashuv: Har bir bolaning xususiyatlarini hisobga olish.

- Bosqichma-bosqichlik: Soddadan murakkabga (ovozdan – so‘zga – gapga – suhbatga).

- O‘yin faoliyati: Bola uchun qiziqarli va tabiiy usul.

- Oilaviy hamkorlik: Ota-onalar – asosiy “terapevt”lar.

O‘zbekistonlik olimlar (N.A. Vlasova, E.F. Rau usullari asosida) va xalqaro tajribada (Lidcombe dasturi, Parent-Child Interaction Therapy – PCIT) bu yondashuv 60-80% hollarda sezilarli yaxshilanish berishi isbotlangan.

Har bir ishtirokchining roli

Logopedning roli

Logoped nutqning mexanik tomonini tuzatadi:

- Nafas mashqlari (chuqur va ritmik nafas olish).

- Artikulyatsiya gimnastikasi (til, lablar mashqlari).

- Logo-ritmika (harakat bilan nutqni sinxronlashtirish, masalan, qo‘l siltab she‘r aytish).

- O‘yinli mashg‘ulotlar: “Do‘kon o‘yini”, “Hayvonlar suhbat”, rolli o‘yinlar.

- Sekin va ravon gapirish texnikalari (cho‘zib gapirish, ritm bilan).

Mashg'ulotlar haftada 2-3 marta, 20-30 daqiqa o'tkaziladi. Logoped ota-onalarga uy vazifalarini beradi.

Psixologning roli

Psixolog emotsional va psixologik tomonni hal qiladi:

- Bolada ishonch hosil qilish, qo'rquv va tashvishni kamaytirish (relaksatsiya mashqlari, nafas orqali tinchlanish).

- O'yin terapiyasi: qo'g'irchoqlar orqali his-tuyg'ularni ifodalash.

- Musiqa va tasviriy faoliyat orqali dam olish.

- Ijtimoiy moslashuvni yaxshilash (tengdoshlar bilan o'yin).

Psixolog bola va oila bilan suhbat o'tkazib, oilaviy munosabatlarni tahlil qiladi. Natijada bola nutqidan uyalmasdan, erkin gapirishga o'rganadi.

Ota-onaning roli (eng muhim qism!)

Ota-onalar mutaxassislarning "uy kengaytmasi"dir:

- Tinch va ijobiy muhit yaratish: bolani tanqid qilmaslik, gapini bo'lmaslik, tez gapirmaslik.

- Namuna bo'lish: sekin, ravon va tinch gapirish.

- Har kuni 10-15 daqiqa mashq o'tkazish (nafas o'yinlari, she'r aytish, rolli suhbat).

- Ijobiy baholash: "Juda yaxshi, ravon gapirding!" deb rag'batlantirish.

- Mutaxassislar bilan doimiy aloqa: konsultatsiyalarda qatnashish, uy vazifalarini bajarish.

Oilaviy hamkorlik relaps (qaytalanish)ni oldini oladi va natijani mustahkamlaydi. Tadqiqotlarda ota-ona ishtiroki bo'lgan dasturlarda (Lidcombe, PCIT) samaradorlik 2-3 baravar yuqori ekanligi ko'rsatilgan.

Kompleks korreksiyaning bosqichlari

1. Diagnostika bosqichi (1-2 hafta): To'liq tekshiruv, sabablarni aniqlash.

2. Tayyorgarlik bosqichi: Ota-onalar o'qitiladi, bola bilan ishonchli aloqa o'rnatiladi.

3. Asosiy korreksiya bosqichi (3-6 oy): Logopedik mashqlar + psixologik terapiya + uy mashqlari.

4. Mustahkamlash bosqichi: Natijani kundalik hayotga o'tkazish.

5. Kuzatuv bosqichi: 6-12 oy davomida monitoring.

5. Ilmiy dalillar va samaradorlik

- O'zbekiston va Rossiya tadqiqotlarida (N. Abidova va boshqalar) tizimli diagnostika, nafas-nutq mashqlari, psixologik korreksiya va oilaviy hamkorlik orqali bolalarning verbal muloqotga qiziqishi ortib, duduqlanish sezilarli kamaygan.

- Xalqaro tajribada Lidcombe dasturi (ota-ona bolaning ravon nutqini ijobiy baholaydi) va PCIT (ota-bola o'zaro munosabatini yaxshilash) 6-12 oy ichida stuttering severity ni 50-80% ga kamaytirgan.

- Tadqiqotlarda kompleks yondashuv faqat logopedik ishdan 1,5-2 baravar samaraliroq. Bolalar nafaqat nutqini, balki o'ziga ishonchini, ijtimoiy ko'nikmalarini ham yaxshilaydi.

- Erta boshlangan terapiya (3-6 yosh) surunkali duduqlanish xavfini 7-8 baravar kamaytiradi.

Amaliy maslahatlar va mashqlar namunasi

- Uyda nafas mashqi: "Shamni puflash" – sekin puflab shamni o'chirmasdan ushlab turish.

- Artikulyatsiya: Tilni aylantirish, "la-la-la" ni ritm bilan aytish.

- O'yin: "Hayvonlar fermasi" – har bir hayvon ovozi ravon chiqarish.

- Kun tartibi: Har kuni bir vaqtda 10 daqiqa mashq, ijobiy so'zlar.

- Xatolar: Bolani "tezroq gapir!" deb bosqimaslik, oilada janjal qilmaslik.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, duduqlanishni korreksiya qilishda faqat bitta mutaxassisning faoliyati yetarli emas. Nutq buzilishi ko'pincha psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq bo'lganligi sababli, uni kompleks tarzda bartaraf etish zarur.

Logoped nutq texnikasini shakllantirsa, psixolog bolaning ichki holatini barqarorlashtiradi, ota-ona esa bu jarayonni kundalik hayotda mustahkamlaydi. Shuningdek, noto'g'ri tarbiya, bosim, qo'rqitish kabi omillar duduqlanishni kuchaytirishi mumkinligi aniqlangan. Shu sababli oilaviy muhitni sog'lomlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni korreksiya qilishda logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligidagi kompleks yondashuv nafaqat nutqni ravonlashtiradi, balki bolaning umumiy rivojlanishini (hissiy, ijtimoiy, shaxsiy) yaxshilaydi. Bu usulning samaradorligi ilmiy jihatdan isbotlangan va oilaviy sabr-toqat, izchillikka bog'liq.

Toshkent va O'zbekistonning boshqa shaharlarida maxsus logopedik bog'chalar, markazlar (masalan, respublika logopediya markazlari) mavjud. Erta murojaat qiling – natija kafolatlangan! Agar bolangizda duduqlanish belgilari bo'lsa, darhol mutaxassisga boring. Ushbu yondashuvni qo'llash orqali siz farzandingizga kelajakda erkin muloqot qilish imkoniyatini berasiz. Qo'shimcha savollaringiz bo'lsa (masalan, aniq mashqlar yoki dasturlar), aniqlashtiring – batafsilroq yordam beraman.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni korreksiya qilishda kompleks yondashuv yuqori samaradorlikka ega. Logoped, psixolog va ota-onaning hamkorligi bolaning nutqini tiklash bilan bir qatorda uning psixologik holatini ham yaxshilaydi.

Adabiyotlar.

1. Guitar B. Stuttering: An Integrated Approach to Its Nature and Treatment. – 5th ed. – Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2014.
2. Yairi E., Seery C.H. Stuttering: Foundations and Clinical Applications. – 2nd ed. – Boston: Pearson, 2015.
3. Manning W.H., DiLollo A. Clinical Decision Making in Fluency Disorders. – 4th ed. – San Diego: Plural Publishing, 2018.
4. Yaruss J.S., Reardon-Reeves N. Early Childhood Stuttering Therapy: A Practical Guide. – Stuttering Therapy Resources, 2017.
5. Onslow M., Packman A., Harrison E. The Lidcombe Program of Early Stuttering Intervention. – Austin: Pro-Ed, 2003 (updated clinical applications widely used).
6. Bloodstein O., Bernstein Ratner N., Brundage S.B. A Handbook on Stuttering. – 7th ed. – San Diego: Plural Publishing, 2021.
7. Craig A., Tran Y. Understanding Stuttering: Research, Treatment, and Clinical Practice. – Cambridge University Press, 2014.
8. Block S. et al. Rehabilitation and Prognosis of Speech Fluency Disorders // European Manual of Medicine. – Springer, 2025.
9. “Reduced stuttering for school-age children: A systematic review” // Journal of Fluency Disorders, 2023.
10. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Fluency Disorders Practice Portal. – 2020–2024 (yangilanib boruvchi onlayn resurs).
11. Stuttering Foundation. Guidelines for Treating Childhood Stuttering. – 2024.
12. National Institute on Deafness and Other Communication Disorders (NIDCD). Stuttering Information and Treatment. – 2023.